

De crisis in de sociale wetenschap: Het probleem der vooronderstellingen

Arnold Cornelis*

Samenvatting

De crisis in de sociale wetenschap heeft zowel een kentheoretische als een kensociologische wortel en beide zijn als manifestaties te beschouwen van wat het probleem der vooronderstellingen kan worden genoemd. Het kentheoretisch karakter van de crisis in de sociale wetenschap komt tot uiting in het feit dat het medium waarvan de wetenschappers zich bedienen, namelijk het wetenschappelijk kennen zelf, voor de beoefenaars van de sociale wetenschap problematisch is geworden. Het kennissociologisch karakter van de crisis uit zich als een onverzoenbaarheid van de rolverwachting welke de maatschappij en ook de sociale wetenschapper zelf tegenover de sociale wetenschap onderhouden en de methodologische uitrusting welke het dominerend paradigma van wetenschappelijk denken hem bieden kan. Het probleem der vooronderstellingen verwijst naar de noodzaak van een sociale theorie van de kennis en waar deze ontbreekt naar de dubieuze status van kentheoretische uitgangspunten waarop het hele bouwwerk van sociaal-wetenschappelijk denken steunt. Er worden vooronderstellingen gehanteerd zonder dat hun interne samenhang duidelijk is en zonder dat een rechtvaardiging voorhanden schijnt. Daardoor lijken kentheoretische willekeur, relativisme en scepticisme noodzakelijke karakteristieken van het sociaal-wetenschappelijk denken. We onderscheiden drie soorten vooronderstellingen welke korresponderen met de drie hoofdgebieden van de wijsgerige sociologie, namelijk sociale metafysika, kennistheorie en waardentheorie. De sociale metafysika steunt op de kategoriële indeling van de werkelijkheid welke ten grondslag ligt aan het begrippensysteem dat de sociale wetenschapper

* Geb. 1934, studeerde wijsbegeerte aan de Rijksuniversiteit te Gent. Doceert sociale kentheorie en wijsgerige sociologie aan de Universiteit van Amsterdam.

hanteert. Dit soort vooronderstellingen is door Gouldner aangeduid als 'domain assumptions.' De kentheoretische vooronderstellingen delen we in naar gelang de waarneming, het sociale handelen, dan wel taal en communicatie als uitgangspunt worden genomen. De waardentheoretische vooronderstellingen komen als doelstellingen van sociale wetenschap naar voren en kunnen worden gekarakteriseerd als respectievelijk de kritiek op mythen en maximalisering van betrouwbare informatie; de kritiek op de structurering van maatschappelijke processen en maximalisering van menselijke potentialiteiten; en tenslotte als kritiek op ideeën en ontwikkeling en maximalisering van de zelfkennis van de deelnemers aan het sociaal gebeuren.

De vraag naar de rechtvaardiging van de vooronderstellingen kan slechts in het kader van een integrale theorie van de sociale kennis worden beantwoord. De mogelijkheid om de crisis in de sociale wetenschap tot een oplossing te brengen is met het probleem van de ontwikkeling van zulk een theorie koëxtensief.

1. Het epistemologisch karakter van de crisisproblematiek

Er zijn vele tekenen van onbehagen bij de beoefenaars van de sociale wetenschap met betrekking tot de resultaten, mogelijkheden en toepassingen van hun wetenschappelijke activiteiten.

Een nadere beschouwing van de problemen en standpunten welke naar voren worden gebracht maakt duidelijk dat deze terug te voeren zijn op historische wortels welke samenvallen met het ontstaan van de sociale wetenschap en het werk van de grondleggers. Hun filosofische en meer in het bijzonder hun kentheoretische posities blijken nog altijd inzet van de discussies.

Opmerkelijker nog dan de historische continuïteit is dan ook de ogenschijnlijke onoplosbaarheid van de wetenschapstheoretische problemen waarmee de sociale wetenschapsbeoefenaar zich gekonfronteerd ziet.

Het feit dat er onopgeloste problemen zijn, zelfs al zijn deze wetenschapstheoretisch van aard, kan op zich natuurlijk geen aanleiding zijn over een crisis te spreken: onopgeloste problemen vormen juist een noodzakelijke voorwaarde voor de aanzet tot, en een mogelijke vooruitgang van wetenschappelijke activiteiten. Ook dat er controversen worden gevoerd zou op zich geen aanleiding zijn om over een crisis te spreken: de confrontatie van alternatieve standpunten en methoden is een uitvloeisel van de academische vrijheid en de wil tot communiceren.

De reden waarom we van een crisis in de sociale wetenschap kunnen spreken is veel fundamenteeler: het medium in functie waarvan de wetenschappelijke activiteit wordt beoefend, namelijk het wetenschappelijk denken zelf, is voor de sociale wetenschapsbeoefenaars problematisch geworden.

Om enkele voorbeelden te noemen: (i) Er is kritiek geformuleerd op de wijze waarop in de sociologie empirisch feitenmateriaal wordt verkregen (1). Dergelijke kritiek problematiseert de methodologische grondvesten van de sociologie als ervaringswetenschap (2).

(ii) Een telkens terugkerend thema in de kritische beschouwingen van sociale wetenschappers over het eigen vak vormt het vraagstuk van de waardenbetrokkenheid van hun onderzoeken en theoretische stellingnames. Het eens tot dogma verheven standpunt van Max Weber inzake waardevrijheid van de sociale wetenschapsbeoefening valt moeilijk te rijmen met de basisvooronderstelling van de kennissociologie volgens welke de maatschappelijke situatie van invloed is op het kennisgedrag. Waardevrijheid, een komponent van de officiële ideologie van de sociale wetenschapsbeoefening is als een mythe gekarakteriseerd (3). Daarmee zijn de kentheoretische problemen rondom de waardenproblematiek en de verschillen van zienswijze echter gezinszins uit de weg geruimd (4).

(iii) De gedachte van een maatschappelijke binding van het sociaal-wetenschappelijke denken heeft een sociologie van de sociologie in het leven geroepen (5). Men zou hier een poging kunnen zien om de waardengebondenheid van het sociaal-wetenschappelijk denken empirisch vast te leggen. Hier dreigt echter een kentheoretische cirkel, want we hebben de sociologie nodig om de sociologie van de sociologie te bedrijven. Een empirist zou wellicht stellen dat hier intellectuele inteelt dreigt en zich afvragen of men langs deze weg met sociale wetenschap verder komt. Men kan zich ook afvragen of men hier met een moderne variant van het scepticisme te doen heeft, waarbij de vraag 'wat weet ik?' de vorm krijgt 'wat weet ik, socioloog?' De geschiedenis van de kennistheorie laat echter zien dat het scepticisme een uitgangspunt is en geen konklusie en dat het onweerlegbaar is, maar ook zichzelf niet kan opheffen. Inzoverre dus de sociologie van de sociologie een sceptisch element bevat, hebben we ook hier met een crisisverschijnsel te doen.

(iv) De term 'crisis' wordt expliciet gebruikt (6) in een recent overzicht van de huidige situatie in de sociale theorie. Daarbij wordt sterke nadruk gelegd op een kritische beschouwing van vooronderstellingen, of wat genoemd wordt 'domain assumptions', in het kader van een reflexieve sociolo-

gie. Hier lijkt een duidelijke verwantschap aanwijsbaar met de fenomenologische traditie welke een kritische beschouwing van de wetenschapsbeoefening met een reflexief onderzoek van het te hanteren begrippenapparaat combineert (7). Vanuit een maatschappijkritische traditie is er kritiek op de zogenaamde 'burgerlijke sociologie' (8). Soms wordt hierbij geen onderscheid gemaakt tussen positivistisch beschrijvende en fenomenologisch-interpretatieve sociologie (9). In de zogenaamde Frankfurter Schule heeft men meer aandacht voor kentheoretische nuances (10). Deze richting kenmerkt zich minstens evenzeer door zijn filosofische als door zijn kennissociologische oriëntering (11). Een van de opvallende aspecten van de zogenaamde controversen tussen kritische en traditionele theorie is, dat het helemaal geen controversen zijn. De vooronderstelling dat men door argumentatie de verschillende zienswijzen tot elkaar kan brengen ontbreekt namelijk en in feite gaat het om de veroordeling van uitgangspunten en de formulering van een eigen kentheoretische positie.

(vi) De sociale wetenschap wordt gezien als een instrument in handen van onderdrukkers. Zo wordt de psychiatrie beschouwd als een poging mensen aan te passen aan een maatschappij waarop kritiek mogelijk is en die wellicht zelf de oorzaak is van het niet aangepast zijn van de betrokken individuen. Daartegenover stelt zich de visie dat de maatschappij dient te worden aangepast, zodat zij aan alle individuen een kans op ontplooiing kan bieden (12). Wanneer de kwestie in het politieke vlak wordt toegespitst (13) dan wordt duidelijk dat de sociale wetenschap ook hier weer aan haar grenzen staat: als zij overgaat in politieke actie, kunnen we dan nog spreken van wetenschap? Als zij dat niet doet, moet zij dan in het theoretische vlak een standpunt ontwikkelen dat zij in de praktijk niet volvoeren kan?

(vii) Tenslotte vinden de kritische ontwikkelingen in het sociaal-wetenschappelijk denken plaats binnen een algemene trend van kritiek op onderwijs en universiteit als institutionele kaders waarin kennisactiviteiten worden georganiseerd en bedreven (14). Deze kritiek op maatschappelijke instituties is eveneens van kentheoretische aard. Zij stelt de vraag of de gevestigde leersystemen bij alle intellectuele inspanningen en sociaal-ekonomische organisaties het maatschappelijk leerproces misschien eerder in de weg staan dan dat zij het helpen bevorderen.

2. *Sociale rolverwachting en dominerend paradigma*

Er is een tegenstelling tussen de sociale rolverwachting welke men ten aan-

zien van de sociale wetenschapsbeoefenaar heeft enerzijds en anderzijds de kentheoretische mogelijkheden waartoe het dominerend paradigma van wetenschapsbeoefening de sociale wetenschapsbeoefenaar in staat stelt. Het dominerend paradigma van wetenschapsbeoefening wordt verschaft door de natuurwetenschap en karakteriseert zich door zijn beschrijvend en verklarend karakter (15).

We hanteren hier het begrip paradigma in zijn etymologische betekenis van model of voorbeeld (16). De transpositie van het begrip paradigma van de taalkunde naar de wetenschapstheorie is zoals bekend het werk van Kuhn (17). Er steekt een gevaar van misleiding in deze transpositie in zoverre het vraagstuk van de kentheoretische geldigheid plaats maakt voor arbitraire consensus (18). We mogen niet vergeten dat er kentheoretische uitgangspunten zijn welke ten grondslag liggen aan de structurering van de wetenschapsbeoefening. Als men de natuurwetenschappelijke methode als paradigma of voorbeeld neemt in de menswetenschappen, neemt men gewild of ongewild ook de kentheoretische vooronderstellingen over waarop deze methode is gefundeerd. Kuhn brengt de kentheoretische achtergrond als binding van de groep van wetenschapsbeoefenaars werkend volgens eenzelfde paradigma duidelijk naar voren: '(No) scientific group could practise its trade without some set of received beliefs. Nor does it make less consequential the particular constellation to which the group, at a given time, is in fact committed. Effective research scarcely begins before a scientific community thinks it has acquired firm answers to questions like the following: What are fundamental entities of which the universe is composed? How do we interact each other and with the senses? What questions may legitimately be asked about such entities and what techniques employed in seeking solution?' (19). Deze passage wordt ook door Margaret Masterman geciteerd als één van de 21 bepalingen van het begrip paradigma welke bij Kuhn te vinden zijn (20). Ondanks de wat literaire en suggestieve stijl van Kuhn lijkt het ons evident dat het in zijn zienswijze gaat om de kentheoretische vooronderstellingen welke verschillende paradigmatische richtingen differentiëren: 'What differentiated these various schools was not one or another failure of method — they were all 'scientific' — but what we shall come to call their incommensurable ways of seeing the world and of science in it. Observation and experience can and must drastically restrict the range of admissible scientific belief, else there would be no science. But they cannot alone determine a particular body of such belief' (21).

Uit het laatste citaat is duidelijk dat vooronderstellingen niet kunnen wor-

den bevestigd of weerlegd vanuit de empirische basis waarop wetenschap wordt bedreven. Vooronderstellingen liggen dan ook op een kentheoretisch niveau, een metaniveau of op een hogere semantische trap dan die waarop de actieve wetenschapsbeoefening plaats vindt. We hebben een uitgewerkte sociale theorie van de kennis nodig om het geheel van gangbare en mogelijke vooronderstellingen in een onderling verband te kunnen zien. Maar zonder deze theorie zijn vooronderstellingen toch werkzaam, ook al zijn ze meestal niet of slechts gedeeltelijk expliciet gemaakt. We kunnen vooronderstellingen algemeen bepalen als alle kennis welke logisch aan het empirisch en theoretisch onderzoek voorafgaat en er onafhankelijk van is. De idee van de logische noodzakelijkheid van vooronderstellingen gaat terug op het probleem van de geslotenheid van ieder systeem met betrekking tot het bepalen van de grenzen van zijn geldigheid: om de grenzen van een kennisstelsel aan te geven moet men zich uitdrukken in een metataal welke deze grenzen kan overschrijden (22).

Vooronderstellingen van wetenschappelijke stromingen of stellingnames kunnen worden beschouwd als antwoorden op filosofische problemen welke de beoefening van die wetenschap met zich meebrengt. Het is daarbij niet zo dat de filosofische problemen voorafgaan aan de antwoorden welke in de vooronderstellingen van wetenschapsbeoefenaars impliciet of expliciet tot uiting komen. Veeleer zijn er aanwijzingen voor de omgekeerde interpretatie: de filosofische vraagstelling wordt pas concreet en aktueel doordat een feitelijk uitgewerkte wetenschappelijke werkwijze wordt geproblematiseerd. Zulk een problematisering doet zich niet zomaar voor als ging het om een louter intellektuele ontwikkeling. De dynamiek lijkt ons te vertrekken vanuit een sociale rolverwachting ten aanzien van de wetenschapsbeoefenaar, welke in de maatschappij op een bepaald moment ontstaat.

Znaniecki laat het dynamisch aspekt inzake wetenschapstheoretische oriëntering, welke wordt gevormd door het maatschappelijk verwachtingspatroon ten aanzien van het werk van wetenschapsbeoefenaars duidelijk uitkomen: 'when public opinion tends to make scientists partly responsible, along with rulers and leaders, for the common incapacity of mankind to direct cultural evolution and to eliminate the evils which plague it, there are many scientists who confess the guilt of their profession, condemn the idea of a purely theoretic science independent of practical considerations, and demand that it subordinate the 'search for truth' to social ideals' (23). Er is een duidelijke tegenstelling ontstaan tussen de trend naar theoretische objectiviteit inzake sociale en kulturele wetenschapsbeoefening 'until recently

considered one of the most marked achievements of the nineteenth century' (24) enerzijds welke zijn weerslag heeft gekregen in het dominerend paradigma van wetenschapsbeoefening en anderzijds wat de maatschappij en ook de sociale wetenschapsbeoefenaars als hun eigenlijke maatschappelijke taak zijn gaan beschouwen. Zo formuleert Roszak de eensgezindheid van degenen die zich van de louter beschrijvende, verklarende en volgzzaam toe-passende menswetenschappen distantiëren: 'There would be, one suspects, a deal of controversy among them on many points of analysis and value. But what emerges clearly is the conviction of all that the proper and central business of the academy is the public examination of man's life with respect to its moral quality' (25).

De tegenstelling ontstaat tussen expliciet geformuleerde rolverwachting van menswetenschap in het algemeen en sociale wetenschap in het bijzonder en de structureel ingebouwde doelstelling van wetenschapsbeoefening welke het wetenschappelijk denken naar het paradigma van de natuurwetenschap karakteriseert, komt in onderling onverzoenbare systemen van vooronderstellingen tot uiting.

3. *Sociale metafysika*

Gouldner voert het begrip 'domain assumptions' in om een bepaald soort vooronderstellingen aan te duiden, namelijk die welke betrekking hebben op het object van onderzoek. Hij vergelijkt het systeem van vooronderstellingen waar een sociale wetenschapsbeoefenaar op steunt met een omgekeerde kegel. Onderaan, in de punt steken 'background assumptions', d.w.z. overtuigingen welke ten grondslag liggen aan om het even welk wetenschappelijk kennisstelsel. De meest algemene worden aangeduid als 'wereld hypothesen', zijnde basisvooronderstellingen omtrent de wereld welke als algemene oriëntering in de wereld kunnen fungeren en een referentiekader leveren voor minder algemene vooronderstellingen, welke er op steunen (26). De minder algemene vooronderstellingen betreffen het object van onderzoek van bepaalde wetenschapsgebieden. 'Domain assumptions are the background assumptions applied only to members of a single domain; they are in effect the metaphysics of a certain domain. Domain assumptions about man and society might include, for example, dispositions to believe that men are rational or irrational; that society is precarious or fundamentally stable; that social problems will correct themselves without planned in-

tervention; that human behaviour is unpredictable; that man's true humanity resides in his feelings and sentiments (27).

Zoals Gouldner aangeeft zijn de 'domain assumptions' verbonden met algemene filosofie stellingnames van metafysische aard. De metafysika vormt het meest eerbiedwaardige, maar ook het meest bekritiseerde gedeelte van de wijsbegeerte. In de gedachtengang van de positivisten maakte het wetenschappelijke tijdperk in het menselijk denken een einde aan iedere noodzaak en naar men hoopte ook aan iedere behoefte aan metafysika. Auguste Comte meende een algemene ontwikkelingswet van het menselijk denken te hebben gevonden: 'En étudiant le développement total de l'intelligence humaine dans ses diverses sphères d'activité, depuis son premier essor jusqu'à nos jours, je crois avoir découvert une grande loi fondamentale (. . .) Cette loi consiste en ce que chacune de nos conceptions principales, chaque branche de nos connaissances, passe successivement par trois états théoriques différents: l'état théologique, ou fictif; l'état métaphysique ou abstrait; l'état scientifique, ou positif' (28). Betekent de erkenning van een sociale metafysika nu een terugkeer naar een voorwetenschappelijk stadium van de sociale wetenschap? We menen dat dit niet zo hoeft te worden gezien, want er is een verschil tussen een sociale metafysika als uitgangspunt te nemen voor wetenschappelijk kennen enerzijds en anderzijds die metafysika als eindpunt van kennis te beschouwen.

Bovendien hoeven de sociaal-metafysische vooronderstellingen niet zo willekeurig te zijn als men ze maar met de nodige kritische zin onderzoekt. De uiteindelijke fundering van metafysische vooronderstellingen kan slechts liggen in de processen van de werkelijkheid. Voor Peirce is metafysika zelfs een observationele wetenschap en 'The only reason that this is not universally recognized is that it rests upon kinds of phenomena with which every man's experience is so saturated that he usually pays no particular attention to them' (29).

Ten grondslag aan alle vooronderstellingen omtrent het object van onderzoek ligt het systeem van begrippen van waaruit merf tot het formuleren van hypothesen komt en tot het konstrueren van theorieën. Iedere wetenschap vertrekt vanuit begrippen en resulteert in zijn konklusies weer in begrippen. We kunnen hier spreken van een kategoriële indeling van de werkelijkheid waarvan de geldigheid is voorondersteld. De term 'kategorie' werd door Aristoteles gebruikt om klassen, soorten of typen van dingen aan te duiden welke ons conceptueel schema indelen op een wijze die noodzakelijk is om op korrekte wijze over de wereld te spreken. Zo onderscheidde hij o.a. substantie, kwantiteit, kwaliteit, plaats, tijd, aktie. Planten, huizen en

gelijkwaardige zelfstandige naamwoorden waren substanties, terwijl 'kleur', 'rechtvaardigheid' kwaliteiten waren. Wanneer twee zaken tot verschillende categorieën behoren, dan hebben ze niets gemeen, kunnen we er ook niet dezelfde beschrijving op toepassen. Ofschoon Aristoteles niet zegt dat zijn lijst van categorieën volledig was, werden ze speciaal in het middeleeuwse denken wel zo gezien. Kant lanceert een nieuwe visie op de categorieën, daarbij uitgaande niet van de wereld, maar van de kenner, meer in het bijzonder van een klassifikatie van oordelen. Categorieën korresponderen met functies van het verstand. Zo onderscheidt hij o.a. de relationele categorie van substantie en accidentie in het verbinden van subject en predikaat; met de relatie van antecedent tot konsekwentie korrespondeert de relationele categorie van oorzaak en gevolg. Volgens Kant moest het verstand noodzakelijk van deze categorieën gebruik maken om tot objectieve wetenschappelijke uitspraken te komen. Model voor die wetenschappelijkheid stond de fysika van Newton. Dus volgens Kant moesten we vooronderstellen dat de gebeurtenissen in de wereld kausaal verlopen en dat er dingen zijn die eigenschappen hebben teneinde natuurwetenschappelijk te kunnen denken. De vraag rijst nu: zijn er ook zulke vooronderstellingen in de huidige sociale wetenschap? Houdt het hanteren van het 'rolbegrip', 'konfliktbegrip', 'procesbegrip' e.d. niet in dat men een bepaalde kategoriële indeling van de sociale werkelijkheid als noodzakelijk vooronderstelt afgezien van de vraag of die noodzakelijkheid dan aan de kenner of aan het gekende wordt toegeschreven? Het is met dit soort vragen dat een sociale metafysika is gekonfronteerd en het probleem is: hoe komen we aan onze categorieën en zijn er gronden voor rechtvaardiging.

In de filosofie van de omgangstaal en aansluitend daarbij in de 'sociology of everyday life' gaat men ervan uit dat de omgangstaal reeds vol zit met categorieën, d.w.z. noodzakelijke indelingen om tot korrekt denken en spreken te komen. Zo is de zin 'de man ligt in bed' een voorbeeld van korrekt denken, terwijl 'zaterdag ligt in bed' dat niet is. Hier is een 'category-mistake' gemaakt. Voor iemand als Ryle zijn de categorieën oneindig in aantal en ongeordend waarmee hij aansluit op het pluralisme en het denken van de latere Wittgenstein. De angst om tot artificiële konstrukties te komen vindt men terug in de aansluiting van de sociale theorie bij de moderne linguïstiek en taalfilosofie. De logika van het empirisch onderzoek kan slechts ontkennen of bevestigen hetgeen in de betekenis van gebezigde begrippen reeds was neergelegd aan vooronderstelde eigenschappen van het objekt van studie. Zo stelt Popper: 'Note that I suggest falsifiability as a criterion of demarcation, *but not of meaning* (...) Falsifiability separates two

kinds of perfectly meaningful statements: the falsifiable and the non-falsifiable. It draws a line inside meaningful language, not around it' (30).

Wat als metafysische vooronderstellingen dient te worden beschouwd hoort uiteraard niet tot het falsifieerbare gedeelte van onze wetenschappelijke kennis, maar als het wetenschappelijk vruchtbare vooronderstellingen zijn, dragen ze wel tot de ontwikkeling van falsifieerbare kennis bij. 'It cannot be denied that along with metaphysical ideas, which have obstructed the advance of science there have been others — such as speculative atomism — which have aided it (. . .) I am inclined to think that scientific discovery is impossible without faith in ideas which are of a purely speculative kind, and sometimes even quite hazy; a faith which is completely unwarranted from the point of view of science, and which, to that extent, is 'metaphysical' (31).

Behalve de logika van het empirisch onderzoek is er de logika van theoretische onderzoekingen. We kunnen de konstruktie van inhoudelijke theorieën, met als logisch model de axiomatisering, karakteriseren als een reeks transformaties uitgevoerd op de betekenissen van begrippen. Behalve wanneer het gaat om louter formele systemen, een kennissituatie welke zich bij de konstruktie van sociale theorie niet voordoet, hebben we dus bij theorievorming steeds een betekenisbasis welke reeds aanwezig was. Een nominalist als Quine verstaat onder theorie 'A fabric of sentences variously associated to one another and to non-verbal stimuli by the mechanism of conditioned response' (32). Een theorie is hier dus een structuur welke zinnen verbindt en welke in een kausale relatie staat met de omgeving via waarneming en handelen. Dragere van betekenissen zijn zinnen. De wijze waarop zinnen onderling zijn gestructureerd specificeert de begrippen in een bepaalde wetenschap. Zulk een gestructureerde theorie vormt een eindprodukt waaraan theoretisch onderzoek voorafgaat in de vorm van conceptuele analyse: we beginnen met begrippen, die vervolgens in een theorie worden geherstrukturerd. 'An array of concepts-status, role, *Gemeinschaft*, social interaction, social distance, *anomie*, — does not constitute theory, though they may enter into a theoretic system (. . .). It is only when such concepts are interrelated in the form of a scheme that a theory begins to emerge. Concepts, then, constitute the definitions (or prescriptions) of what is to be observed; they are the variables between which empirical relationships are to be sought. When propositions are logically interrelated, a theory has been instituted' (33).

Hetgeen duidelijk kan blijken uit het voorgaande is dat wetenschap in het algemeen en sociale wetenschap in het bijzonder niet voorbij kan gaan aan sociaalmetafysische vooronderstellingen en ze evenmin als eindpunt van we-

tenschappelijke arbeid beschouwt. Metafysische vooronderstellingen dienen als vertrekpunt van sociaal-wetenschappelijk onderzoek en het kritische aandeel van de sociale wetenschap bestaat in de eerste plaats in de operaties welke op het uitgangspunt van inhoudelijke vooronderstellingen worden uitgevoerd. Het is zeer belangrijk welke vooronderstellingen men als uitgangspunt neemt want hier ligt het werkelijk creatieve deel van de sociale wetenschap. We kunnen het zo stellen: aangezien de wetenschap een kritische bewerking is op uitgangspunten kan men als resultaat nooit krijgen wat de vooronderstellingen niet mogelijk maken. Maar men kan wel met minder eindigen, namelijk wanneer met de vooronderstellingen niet te werken valt, wanneer ze empirisch worden gefalsificeerd of tot theoretische tegenstrijdigheden voeren.

Vooronderstellingen omtrent het object van onderzoek zijn niet slechts neergelegd in de begrippen uit de omgangstaal welke de sociale wetenschapsbeoefenaar hanteert. Zij hebben een systematische uitwerking gekregen in de wijsgerige traditie. Zoals Gouldner aangaf voor de verbondenheid van 'wereldhypothesen' en 'domein assumpties' zijn fundamentele systematische visies op de werkelijkheid als geheel tot in het sociale vlak door te trekken. Misschien vinden sommige sociale wetenschapsbeoefenaars de vraag of ze in filosofisch opzicht een monisme, dualisme, of pluralisme aanhangen voor hun wetenschappelijk werk niet relevant. Dat komt dan waarschijnlijk omdat de atomisering van de werkelijkheid als gevolg van de toenemende specialisering van de wetenschappelijke kennis in de disciplines hen heeft doen vergeten dat de sociale werkelijkheid een stukje van de wereld is. Ze zijn pluralist zonder het te weten: menen dat de wereld in afzonderlijke eenheden kan worden opgedeeld en uitputtend bestudeerd.

Wanneer vooronderstellingen in een wijsgerige dimensie konsekvent zijn doordacht, hebben ze verstrekkende kentheoretische gevolgen. Zo is voor de monist de wereld een eenheid waarin hij is opgenomen en die niet fundamenteel van hemzelf verschilt. Hij kan die wereld kennen, geleidelijk aan leren sturen. Hij kan nagaan in welke mate de methoden van de natuurwetenschap ook in de menswetenschappen zijn aan te wenden en in principe is het niet uitgesloten dat problemen in de menswetenschappen iets bijdragen tot de verheldering van natuurwetenschappelijke problemen. Vaak is het monisme de diepe passie van de filosoof, maar het kan ook aan de vooronderstellingen van de sociale wetenschapper een systematische dimensie verlenen.

Voor de dualist zijn de menswetenschappen héél iets anders dan de natuurwetenschappen. Voor de beantwoording van een groot aantal kentheo-

retische vragen heeft hij bij voorbaat gekozen en de grenzen van zijn mogelijkheden vastgelegd.

Van gewicht zijn ook de metafysische vooronderstellingen inzake de afhankelijkheidsrelatie tussen wat men als de basiskomponenten van de werkelijkheid beschouwt. In dit opzicht blijft de tegenstelling tussen idealisme en materialisme voor de sociale wetenschap aktueel. Door Marxiserende denkers wordt de noodzaak van een materialistische stellingname beklemtoond. 'Bei jeder von uns berührten erkenntnistheoretischen Frage, bei jeder philosophischen Frage, die durch die moderne Physik aufgerollt wurde, konnten wir den Kampf zwischen *Materialismus* und *Idealismus* verfolgen (. . .). Ob man als das Primäre die Natur, die Materie, das Physische, die Aussenwelt ansieht und Bewusstsein, Geist, Empfindung (nach der heutzutage *verbreiteten* Terminologie: Erfahrung), Psychisches u.dgl. als das Sekundäre betrachtet — das ist die Grundfrage die *in der Tat* nach wie vor die Philosophen *in zwei grosse Lager* trennt. Die Quelle der Tausend und aber Tausend Fehler und der Konfusion auf diesem Gebiet liegt gerade darin, dass man hinter der Ausserlichkeit von Termini, Definitionen, scholastischen Schrullen und Worttüfteleien diese zwei Grundtendenzen *übersieht*. (. . .) Die Genialität von Marx und Engels liegt gerade darin (. . .) dass sie gezeigt haben, *wie man denselben* Materialismus auf dem Gebiet der Gesellschaftswissenschaften durchsetzen muss . . . (34). We hebben hier met een klassieke passus van het Marxisme te doen. Het partijprincipe inzake filosofie en sociale wetenschapsbeoefening dat hier naar voren wordt gebracht vormt de kerntheoretische achtergrond van de kritiek op de 'burgerlijke' sociologie. We kunnen hier enkele bedenkingen naar voren brengen (*i*) de zekerheid waarmee hier een vooronderstelling van wetenschapsbeoefening naar voren wordt gebracht brengt het gevaar met zich mee dat we met een dogma in plaats van met een 'wereldhypothese' te doen krijgen) (*ii*) indien de metafysische stellingname in de sociale wetenschap in de formulering van een materialistisch standpunt blijft steken, dan blijven we in een voorwetenschappelijk stadium. (*iii*) We kunnen ons afvragen of de genialiteit van Marx althans niet wat verder reikt dan wat de officiële partijpolitieke interpretatie ervan heeft gemaakt (35).

Deze reserves nemen overigens niet weg dat de materialistische stellingname op een belangrijke sociaal-wetenschappelijke vooronderstelling wijst: alleen door kritisch op de sociaal-ekonomische structuren in te werken kunnen de menselijke potentialiteiten tot ontplooiing worden gebracht. En dit uitgangspunt leidt tot heel andere begrippen en theorieën dan een individualistisch-idealistische visie op de maatschappij, welke een kritische sociale

wetenschapsbeoefenaar noodzakelijk tot machteloosheid, moedeloosheid en intellectueel onbehagen zal voeren (36).

4. Vooronderstellingen omtrent grenzen en mogelijkheden van menselijk kennen

Hoe strenger en exclusiever de eisen welke we aan kennis stellen, hoe kleiner de omvang van wat we geldige of betrouwbare kennis kunnen noemen. Hoe zwakker die criteria en hoe talrijker, hoe ruimer ons wetenschappelijk kennisgebied.

Hier vallen twee extreme posities te onderscheiden, welke beide wetenschap uitsluiten: aan de ene kant kunnen we de eisen zo streng stellen dat kennis over de wereld onmogelijk wordt; aan de andere kant kunnen we de eisen zo afzwakken dat kennis onbruikbaar wordt. Kennis is onmogelijk wanneer iedere uitspraak als een vervalsing van de werkelijke processen wordt beschouwd. Kennis is onbruikbaar wanneer waarheid en valsheid van uitspraken niet meer te onderscheiden zijn. De geschiedenis van kennistheorie en wetenschapsfilosofie bestaat voor een belangrijk deel in het determineren van de grens tussen wat wel en wat niet als geldige kennis valt te beschouwen.

De grens tussen geldige en ongeldige kennis snijdt het geheel van het menselijk denken in twee stukken, een goed stuk en een slecht stuk. Het goede stuk voldoet aan de gestelde criteria voor wetenschappelijkheid, het slechte stuk voldoet er niet aan en wordt op zijn mildst als voorwetenschappelijk aangeduid en naar de terminologie van Carnap op zijn slechtst voor zinloos gebrabbel versleten. Het drama van de sociale wetenschap bestaat hierin dat het 'goede' deel door velen niet wordt beschouwd als in overeenstemming met hetgeen maatschappelijk nodig is, terwijl het deel dat aan maatschappelijke behoeften wil beantwoorden meestal wordt verworpen vanuit een kentheoretische normativiteit (37).

De vraag naar de grenzen en mogelijkheden van het menselijk kennen kan niet los worden gezien van de wijze waarop kennis wordt verworven en toegepast. We onderscheiden dan ook een drietal definities van wat kennis is, welke impliciet als veronderstellingen schuil gaan achter de discussies inzake kennisproblematiek. Globaal geformuleerd komen deze vooronderstellingen neer op de definities: (i) kennis is waarneming; (ii) kennis is handelen; (iii) kennis is taal.

4.1. *Kennis als waarneming.* De vooronderstelling dat kennis als waarneming kan worden gedefinieerd vinden we reeds bij Plato (38). De bepaling dat kennis samenvalt met 'esthesis', d.w.z. waarneming of gewaarwording wordt bij Plato verworpen omdat deze bepaling in zou houden dat kennis een niet-korrigeerbaar bewustzijn zou zijn van iets dat relatief is aan de waarnemer. Naar gelang de plaats van observatie, algemene situatie, goedstoestand, droomtoestanden, persoonlijke geschiedenis, ouderdom, kwaliteit en aard van de zintuigen ervaart een ieder op ieder moment op verschillende wijze. Bepaalde eigenschappen van de dingen, zoals hun bestaan, hun identiteit met zichzelf en hun verschil met andere dingen kunnen slechts door een oordeel van de geest worden verkregen. Betrouwbare kennis vooronderstelt derhalve voor Plato een andere bron dan waarneming (39).

De moeilijkheden welke Plato naar voren brengt laten duidelijk uitkomen dat bij het zoeken naar een bepaling voor kennis de behoefte aan zekerheid op de voorgrond staat. De vraag of waarneming een vorm van kennis is, wordt in het algemeen niet betwist, wel echter de stelling dat de waarneming een betrouwbare grondslag voor wetenschappelijke kennis kan leveren. 'The insight that the statements of daily life and science can at best be only probable, that even the most general results of science, which all experiences confirm, can have only the character of hypotheses, has again and again stimulated philosophers since Descartes, and indeed, though less obviously, since ancient times, to search for the unshakeable, undubitable, foundation, a firm basis on which the uncertain structure of our knowledge could rest' (40).

De belangrijkste recente poging om de hoogste eisen van zekerheid te verbinden met de empiristische visie dat alle kennis op de waarneming teruggaat vinden we in de ideeën uitgewerkt door de Wiener Kreis. Carnap voerde het begrip 'Protokolzinnen' in om uitspraken aan te duiden 'which express the facts with absolute simplicity, without any moulding, alteration or addition, in whose elaboration every science consists, and which precede all knowledge, every judgment regarding the world. It makes no sense to speak of uncertain facts. Only assertions, only our knowledge can be uncertain. If we succeed therefore in expressing the raw facts in 'protocol statements' without any contamination, these appear to be the absolutely undubitable starting points of all knowledge' (41). Een protokolzin heeft de vorm: De heer N neemt op die bepaalde tijd dit en dat waar op die bepaalde plaats. De vraag is of zulke zinnen absoluut zekere uitspraken vormen.

Men heeft naar voren gebracht dat protokolzinnen in principe hetzelfde hypothetische karakter hebben als alle andere wetenschappelijke uitspra-

ken. De heer N kan gewild of ongewild iets hebben beschreven dat het waargenomen feit niet akkuraat weergeeft; er kan een drukfout of een schrijffout zijn ingeslopen. 'Indeed the assumption that the symbols of a book retain their form even for an instant and do not 'of themselves' change into new sentences is an empirical hypothesis, which as such can never be strictly verified. For every verification would rest on assumptions of the same sort and on the presupposition that our memory does not deceive us at least during a brief interval, and so on' (42).

Het kentheoretische vraagstuk dat achter de discussie over protokolzinnen ligt, betreft niet slechts de overgang van waarneming naar de formulering van zinnen. Dat vraagstuk staat primair voor de filosoof die de kennis van de wereld op een basis van zekerheid wil rekonstrueren. (43). De moeilijkheden welke de protokolzinnen met zich mee brengen hebben de leden van de Wiener Kreis doen twifelen aan de mogelijkheid van zulk een volledige rekonstruktie van de kennis: 'There is no way of taking conclusively established protocol sentences as the starting point of the sciences. No tabula rasa exists. We are like sailors who must rebuild their ship on the open sea, never able to dismantle it in dry-dock and to reconstruct it there out of the best materials' (44).

Van wetenschapsfilosofisch standpunt bezien is de andere kant van het vraagstuk, namelijk de relatie van wetenschappelijke zinnen met de waarneming meer fundamenteel. De gedachte is daarbij dat we de wetenschap, in de vorm van hypothetische uitspraken hebben als uitgangspunt en de kentheoretische zekerheid van deze zinnen als vraagstelling. Terwijl Carnap aanvankelijk wilde vertrekken van wat hij als de zekerheid van de feiten beschouwde en als vraagstelling hoe hij die elementaire zekerheid op zinnen over kon dragen.

Het wetenschapsfilosofisch probleem wordt nu dus of we aan de vooronderstelling dat kennis met waarneming samenvalt een criterium kunnen ontleen om ware zinnen van onware te onderscheiden. Het gaat dan ook niet meer in de eerste plaats om elementaire feiten, maar om elementaire zinnen.

Zinnen kunnen onderling worden geordend tot een systematisch geheel en dat geheel mag geen kontradikties bevatten. Maar als het geheel wel tot kontradikties voert hebben we daarmee nog geen voldoende aanduiding welke van de zinnen we moeten elimineren als onwaar en welke we moeten behouden. En hebben we geen kontradikties, dan volgt er niet uit dat we met een systeem van ware zinnen te doen hebben: ook een science-fiction

verhaal kan zonder tegenstrijdigheden zijn. Het coherentieprincipe kan op zich niet volstaan als waarheidskriterium. Ook het principe van economie kan niet volstaan om te besluiten tot de waarheid van bepaalde basisuitspraken waartoe alle overige wetenschappelijke hypothesen kunnen worden herleid. Basisuitspraken laten toe met een minimale wijziging in het gehele systeem van wetenschappelijke zinnen alle kontradikties uit te sluiten. De combinatie van de principes van coherentie en economie voert echter niet verder dan tot de relativiteit van de wetenschap en we hebben geen zekerheid. Ook het feit dat het merendeel van de onderzoekers de basisuitspraken zou onderschrijven levert die zekerheid niet. 'Whether and to what extent we hold a statement to be corrigible or annulable depends solely on its *origin* (...) In the ordering of statements according to their origin which I undertake for the purpose of judging their certainty, I start by assigning a special place to those that I make *myself* (...) the statements that stand at the top, free from all doubt, are those that express facts of one's own 'perception', or whatever you like to call it' (45).

Onder geen enkele voorwaarde zou een empirist als Schlick bereid zijn af te zien van uitspraken welke steunen op eigen observatie. Hij kan slechts een kennissysteem aanvaarden waarin die uitspraken onverminkt een plaats krijgen, desnoods zal hij zelf zulk een systeem opbouwen en stellen dat anderen in een wereld leven verschillend van de zijne. 'In any case no matter what world picture I construct, I would test its truth always in terms of my own experience. I would never permit anyone to take this support from me: my own observation statements would always be the ultimate criterion. I should, so to speak, exclaim 'What I see, I see!' (46).

Wat Schlick 'observatiezinnen' noemt is niet hetzelfde als een protokoolzin: observatiezinnen kunnen zelfs niet worden neergeschreven. Ze functioneren als een flitsende gebeurtenis in ruimte en tijd op het moment dat konfirmatie van een wetenschappelijke voorspelling plaats vindt in het verloop van een experiment. 'The function of the statements about the immediately perceived lies in the immediate present. Indeed we saw that they have so to speak no duration, that the moment they are gone one has at one's disposal in their place inscriptions, or memory traces, that can play only the role of hypotheses and thereby lack ultimate certainty' (47). De eigenlijke basis van zekerheid welke alleen de waarneming kan verschaffen is dus niet meer dan een gebeurtenis in de tijd onder bepaalde omstandigheden waarin observatie plaats kan vinden. De effectiviteit en bruikbaarheid van het moment van zekerheid dat de konfirmatie van een voorspelling inhoudt hangen af van het hele wetenschappelijke apparaat van begrippen, theorieën en ex-

perimenten dat is ontwikkeld om dat moment van zekerheid dat de waarneming kan bieden te registreren en te benutten.

De vooronderstelling dat kennis waarneming is heeft als leidraad gediend voor de opzet van de empirische wetenschap op zulk een wijze dat de illusoire elementen van de waarneming, waar reeds Plato op kon wijzen, op een systematische wijze tot een minimale foutenmarge zijn gereduceerd. Kennis is waarneming, maar de waarneming op zich kan voor wetenschappelijke kennis niet volstaan. Het criterium voor geldigheid dat als aanvulling moet dienen om de waarneming als grondslag voor zekerheid te kunnen gebruiken kan als verificatie worden aangeduid. Als men, zoals Popper doet in plaats van verificatie, falsifikatie als criterium van empirische geldigheid formuleert is dat minder ingrijpend dan het lijkt voor wat betreft de vooronderstelling dat kennis waarneming is. Immers de falsifikatie is ook niets anders dan een waarnemingsflits waarvan de zekerheid even kortstondig is als bij de verificatie van Schlick. Het is zelfs de vraag of Popper inderdaad het inductieprincipe vermijdt zoals hij stelt, immers hij induceert dat een gefalsifieerde hypothese van nu ook een gefalsifieerde hypothese van morgen is (48). De grondslag voor empirische zekerheid kan niet via een herformulering van een criterium worden gewijzigd: zij steunt op de vooronderstelling dat kennis in laatste instantie met waarneming kan worden gelijkgesteld en op een systematische methode om dit uitgangspunt optimaal te benutten.

4.2. *Kennis als handelen.* Met de vooronderstelling dat kennis als handelen, maken of produceren kan worden gedefinieerd is het wat eigenaardig gesteld. We kunnen stellen dat we hier met een kentheoretische vooronderstelling te doen hebben, welke door sociaal-politieke en metafysische vooronderstellingen voor een deel is 'weggedrukt', hetgeen tot zeer wonderlijke theoretische konstrukties in de sociale wetenschap aanleiding heeft gegeven.

De sociaal-politieke redenen liggen wel voor de hand. De sociale groepen die zich actief met handelen in de vorm van arbeid, handel, produktie bezig hielden, hoorden niet tot dezelfde klasse als de groepen, welke traditioneel de aard van de kennis hebben gedefinieerd. Laatstgenoemden hadden er geen belang bij een vooronderstelling te hanteren waaruit zou volgen dat de direkte toegang tot de kennis niet het voorwerp was van hun kentheoretische specialiteit. Filosofen en wetenschapsmensen die zich met theorie en observatie inlaten en daaraan hun leven wijden zullen niet gauw geneigd zijn kennis zo te definiëren dat zij aan de ontwikkeling van die kennis niet of slechts zeer periferisch deelnemen (49).

De metafysische achtergrond van het onvermogen om kennis als handelen te definiëren vormt het dualistisch wereldbeeld dat een scheiding van lichaam en geest en een fundamentele breuk tussen mens en dier, tussen geest en natuur, vooronderstelt. Het handelen hoort in zulk een visie tot het lichamelijke, terwijl het denken iets geestelijks is. Dieren hebben geen geest en dus geen kennis ofschoon ze fraaie voorbeelden van handelen als doelbewuste en sociale gedragingen laten zien. In de oudheid draaide men de stelling eventueel ook om: aan slaven en vrouwen werd geen ziel toegekend. Het waren wezens die zich in het handelen hadden gespecialiseerd en aan het kennen geen deel hadden.

Het kan dan ook geen verwondering wekken dat de definiëring van kennis als handelen naar voren is gebracht in het kader van een revolutionaire sociale beweging en met name door Marx enorm benadrukt is. 'De vraag of aan het menselijk denken objektieve waarheid mag worden toegekend, is geen theoretische maar een *praktische* vraag. De mens moet de waarheid, d.w.z. de werkelijkheid en de macht, het aardse karakter van zijn denken in de praktijk bewijzen' (50). We kunnen in dit befaamde citaat verschillende zaken lezen (i) Marx spreekt over het aardse karakter van het denken, d.w.z. hij releveert het materialistische aspekt van de kennis en karakteriseert dat als aangrijpingspunten biedend voor het handelen. (ii) Dat handelen moet effectief zijn, d.w.z. zich konkretiseren in een veranderde werkelijkheid. (iii). De kennis moet macht opleveren, d.w.z. het moet diegenen die deze kennis bezitten aanwijzingen verschaffen voor een sociale strijd.

Het begrip 'praxis' in de Marxistische filosofie is een aanduiding voor het maatschappelijke geheel van produktieprocessen waarbij de gegeven feitelijke werkelijkheid voortdurend wordt getransformeerd en ook de mens zelf zich wijzigt. 'Der Mensch wirkt mit allen seinen Mitteln, mit seinen natürlichen Organen und künstlichen Werkzeugen, auf die Dingen und Erscheinungen der Natur ein, bildet sie um und verändert sie dadurch auch selbst. Diese gegenständliche materielle Tätigkeit der Menschen trägt die Bezeichnung 'Praxis' (51).

Volgens de Marxistische visie is het menselijk kennen op drie wijzen met de praxis als georganiseerde vorm van het sociale handelen verbonden, namelijk (i) doordat de praxis het vertrekpunt is van het wetenschappelijk kennen; (ii) doordat de praxis de doelstellingen van het wetenschappelijk kennen bepaalt; (iii) doordat de praxis het criterium is voor waarheid en objectiviteit.

De wetenschap ontstaat pas wanneer de maatschappij een bepaalde graad van rijpheid heeft ontwikkeld. Iedere vorm van kennis en dus ook de

wetenschappelijke weerspiegelt namelijk de natuurlijke en sociale werkelijkheid. Zo ontstond de godsdienst als kennisvorm in een fase van lage ontwikkeling van de praxis, toen natuurkrachten en sociale machtsverhoudingen het maatschappelijk handelen beheersten. De wetenschap daarentegen is ontstaan als een direkt resultaat van de groeiende macht van het praktische handelen van de mens.

‘Die Wissenschaft ist ein System objektiv wahren Wissens, welches die Praxis verallgemeinert; (. . .) zum Unterschied von der Kunst, die das Allgemeine stets durch das Individuelle, Konkrete ausdrückt, stellt die Wissenschaft das Allgemeine in abstrakt-logischer Form dar, durch Begriffe, Kategorien’ (52). De wetten van het denken moeten in deze zienswijze worden opgevat als regels voor het trekken van konklusies uit de praxis. Menselijke praxis wordt gekarakteriseerd door bewustzijn, doelgerichtheid en produktiviteit. Het bewustzijn van de praxis wordt in de wetenschap op een sociaal niveau gebracht en de doelgerichtheid wordt in steeds exakter structuren geëxpliciteerd. De continuïteit tussen arbeid en wetenschappelijk denken staat in de Marxistische kennistheorie voorop. ‘Een bij doet door het bouwen van zijn woningraat menige menselijke architect beschaamd staan. De slechtste architect onderscheidt zich echter al direkt van de beste bij doordat hij de cellen in zijn gedachten heeft gebouwd voordat hij ze in werkelijkheid vormde. Aan het einde van het arbeidsproces komt een resultaat tevoorschijn, dat van het begin af aan in de fantasie van de arbeider, dus ideëel reeds aanwezig was. Niet alleen dat hij een vormverandering van het natuurlijke tot stand brengt, hij realiseert in het natuurlijke tevens zijn doel, een doel dat hij kent, dat als een wet zijn wijze van handelen bepaalt en waaraan hij zijn wil moet onderwerpen’ (53).

Uit het maatschappelijke karakter van de kennis volgt dat het doel van het kennen met de maatschappelijke behoeften samenvalt. Door de relatieve zelfstandigheid van de wetenschappelijke kennisontwikkeling kunnen die behoeften worden geanticipeerd. ‘So entstand z.B. die Kernphysik, bevor sich die Gesellschaft bewusst das Ziel setzte, die inneratomare Energie praktisch zu nutzen. Die Erkenntnis kann deshalb der Praxis voraussehen, weil sie ihre eigenen Gesetze hat, die sich von den Gesetzmässigkeiten der Entwicklung der Produktion und anderer Lebensbereiche unterscheiden’ (54).

Het menselijke handelen is tenslotte ook het criterium voor waarheid en objectieve geldigheid van de wetenschappelijke kennis. ‘Die Tätigkeit des Menschen macht die Probe auf die Kausalität. Wenn wir mit (einem) Brennspiegel die Sonnenstrahlen ebenso in einen Fokus konzentrieren und wirk-

sam machen wie die des gewöhnlichen Feuers, so beweisen wir dadurch, dass die Wärme von der Sonne kommt' (55).

Met de bepaling van kennis als handelen gaat, zoals uit het voorafgaande blijkt, een criterium van geldigheid van dit soort kennis samen dat we kunnen resumeren als 'realiseerbaarheid' van de kennisaanspraken. De vooronderstelling dat kennis een uitgestelde of mogelijke vorm van handelen is, domineert dit criterium, waarvan het belang is gegroeid vooral vanaf de XIXe eeuw, in de mate dat de mens een meer actieve houding tegenover zijn milieu begon te ontwikkelen en in het perspectief van de geschiedenis begon te denken. De geschiedenis, niet slechts als terugblik op het verleden, maar ook als een tijdsperspectief naar de toekomst toe. Het sociale aspect van dit kenniskriterium wordt daarmee duidelijk, omdat het mogelijk maakt dat mensen in een bepaald verband en met duidelijke doelstellingen gaan samenwerken. De realiseerbaarheid neemt bovendien toe, naarmate het aantal mensen dat met een bepaald doel voor ogen samenwerkt groter wordt. Men zou kunnen stellen dat de uitwerking van de opvatting dat kennis handelen is, verbonden met het criterium van realiseerbaarheid een van de opmerkelijke kentheoretische resultaten van de sociale wetenschapsbeoefening is (56).

Het Marxisme is niet de enige filosofie welke het menselijk handelen tot kentheoretisch uitgangspunt heeft genomen. Het zogenaamde pragmatisme is niet slechts in naam verwant met het begrip praxis. Ook hier wordt kennis in relatie tot het handelen gezien. De relatie tussen kennis en handelen is in het pragmatisme echter in de eerste plaats als een betekenis­theorie op te vatten, in die zin dat alle voorstellingen, begrippen en oordelen als regels voor het individuele handelen moeten worden beschouwd. Hier staat dus niet het maatschappelijk handelen in zijn totaliteit op de voorgrond, maar het onderzoek naar de betekenis van begrippen welke in het wetenschappelijk en niet-wetenschappelijk taalgebruik worden gehanteerd. Het pragmatisme levert dan ook meer aansluiting bij een derde vooronderstelling over wat kennis is welke we hierna ter sprake zullen brengen.

4.3. Kennis als taal. De taal speelt in het kennisproces een uitzonderlijk belangrijke rol. Taal en denken vormen naar hun oorsprong en functie een eenheid welke te onderscheiden, maar niet te scheiden valt. De taal is de leidraad waarlangs de activiteiten van het bewustzijn verlopen. Het soort werkelijkheid dat met kennis als taal verbonden is staat niet los van de beide eerder genoemde media van kennis, namelijk waarneming en handelen. Taal steunt op de waarneming doordat hoorbare en leesbare aangrijpingspunten

voor de bewustzijnsprocessen worden geleverd in de vorm van woorden en zinnen. Taal steunt op het handelen omdat het produceren van genoemde taaluitingen zelf een menselijke activiteit is. De afhankelijkheid van taal van waarneming en handelen houdt echter geen reduceerbaarheid in: kennis als taal werkt met ideeën en begrippen welke konstitutief zijn voor de betekenissen van woorden en zinnen. Ook de neurofysiologische basis van processen in de cortex welke noodzakelijke voorwaarden zijn voor het denken als taal kunnen niet met het bewuste denken als zodanig worden gelijk gesteld. Denken als taal in de zin van konstitueren, transformeren en opereren met begrippen is van kentheoretisch standpunt bezien een autonoom gegeven en niet-reduceerbaar uitgangspunt (57).

Het criterium voor geldigheid van kennis als taal kunnen we aanduiden als kommuneerbaarheid in de zin van individuele en sociale aanvaardbaarheid. Door in het begrip kommunikatie individuele en sociale aspecten van aanvaardbaarheid te verbinden, kunnen we de filosofische analyse van begrippen en de kennissociologie in eenzelfde perspectief bezien. 'It is not at all true that concepts, even when constructed according to the rules of science, get their authority uniquely from their objective value. It is not enough that they be true to be believed. If they are not in harmony with other beliefs and opinions, or, in a word, with the mass of the other collective representations, they will be denied; minds will be closed to them; consequently it would be as though they did not exist' (58).

Het criterium van individuele en sociale aanvaardbaarheid sluit enerzijds aan bij de koherentie-theorie van de waarheid en anderzijds bij de kennissociologie. Men zou inderdaad een sociale klasse, groep of volk kunnen karakteriseren vanuit het gezichtspunt van het onderling koherente systeem van overtuigingen welke door die groep worden aangehangen. Het is vooral in dit verband dat men het begrip ideologie zou kunnen hanteren: we spreken over ideologie waar de koherentie van een systeem van ideeën, categorieën en overtuigingen tot een komponent van de sociale binding van een groep gaat behoren. We distantiëren ons daarmee van de visie die Mannheim heeft ontwikkeld volgens welke het ideologiebegrip (a) als een gesystematiseerde leugen wordt gekarakteriseerd die zijn relatieve waarheidswaarde ontleent aan het feit dat alle kennis relatief zou zijn, want sociaal gebonden; (b) dat er een noodzakelijk kausaal verband zou bestaan tussen het systeem van overtuigingen en de sociale situatie waarin groepen zich bevinden. 'We begin to treat our adversary's views as ideologies only when we no longer consider them as calculated lies and when we sense in his total

behaviour an unreliability which we regard as a function of the social situation in which he finds himself' (59).

Mannheim is in zekere zin een teleurgestelde empirist die niet inziet hetgeen Durkheim wel zag, namelijk dat het menselijk kennisapparaat uit twee delen is opgebouwd, een deel dat op de waarneming steunt en een deel dat de categorieën van het denken ontwikkelt en onderhoudt. 'That knowledge which is called empirical, the only knowledge of which the theorists of empiricism have made use in constructing the reason, is that which is brought into our minds by the direct action of objects. It is composed of individual states which are completely explained by the physical nature of the individual. If, on the other hand, the categories are, as we believe they are, essentially collective representations, before all else, they should show the mental states of the group' (60).

De definitie van kennis als taal legt het aksent op het sociale, aprioristisch aspekt van de kennis en konsentreert zich op de categorieën van ons denken en hun onderlinge samenhang. '(Categories) are the most general concepts which exist, because they are applicable to all that is real, and since they are not attached to any particular object they are independent of every particular subject; they constitute the common field where all minds meet' (61). We hebben in de categorieën en begrippen van ons denken te doen met een sociaal ontwikkelde grondslag waarop iedere kommunikatie steunt. Het meest verfijnde grammatikale of geformaliseerde apparaat van natuurlijke of formele talen kan slechts funktioneren waar deze grondslag van betekenissen is voorondersteld. Vandaar de visie dat kennis met het hanteren van zulke betekenissen samenvalt.

Het belang van het konseptuele denken en zijn relatie tot de sociologie kan moeilijk worden overschat. 'Thinking by concepts is not merely seeing reality on its most general side, but it is projecting a light upon the sensation which illuminates it, penetrates it, and transforms it. Conceiving something is both learning its essential elements better and also locating it in its place: for each civilisation has its organized system of concepts which characterizes it' (62).

De relatie tot de kultuur als onderdeel van het sociaal gebeuren is sterk afhankelijk van de kennisopvatting welke we hier releveren. Immers wanneer kennis slechts waarneming zou zijn, kunnen we alle cultuur als overbodig en voorwetenschappelijk afdoen. Als het konseptuele denken echter een vorm van kennis op zich vormt, uitdrukking van de sociale werkelijkheid 'sui generis', dan hebben we integendeel met een kentheoretische vooronderstelling te doen die sociale wetenschappers open zal doen staan voor alle as-

pekten van taal en cultuur om ze vanuit een sociaal perspectief te interpreteren.

5. *Waardentheoretische vooronderstellingen*

We onderscheiden een drietal waardentheoretische vooronderstellingen welke ten grondslag kunnen liggen aan de beoefening van de sociale wetenschap en welke als doelstelling van wetenschapsbeoefening zijn geformuleerd. (i) De vooronderstelling dat de sociale wetenschap de maatschappelijke processen op een waarde vrije, onpartijdige en ethisch neutrale wijze moet beschrijven en in een theoretisch kader plaatsen. (ii) De vooronderstelling dat de wetenschap maatschappijkritisch dient te zijn, dat zij het maatschappelijk gebeuren herstructureert of zulk een herstructurering theoretisch voorbereidt. (iii) De vooronderstelling dat de sociale wetenschap als doelstelling heeft het sociaal gebeuren te interpreteren om daardoor het individuele inzicht te verdiepen en te oriënteren van degenen die het maatschappelijk gebeuren als deelnemers beleven.

5.1. *Traditionele theorie: registreren en verklaren.* De doelstelling van wetenschapsbeoefening als louter beschrijvende en verklarende activiteit is ontleend aan het model van de theoretische fysika. Dit model kan formeel worden weergegeven als de beschrijving van een aantal voorwaarden geformuleerd als een klasse van zinnen C_1, C_2, \dots, C_n waaronder een te verklaren gebeurtenis zich heeft voorgedaan, waaraan een klasse van wetmatigheden wordt toegevoegd L_1, L_2, \dots, L_n . Hebben we met een korrekte verklaring te doen, d.w.z. is aan een aantal logische en empirische voorwaarden van adequaatheid voldaan, dan kan uit de beide klassen tezamen de gebeurtenis E welke moest worden verklaard logisch worden gededuceerd (63). Traditioneel is het begrip theorie aan dit model van verklaren gebonden. 'Theorie gilt in der gebräuchlichen Forschung als ein Inbegriff von Sätzen über ein Sachgebiet, die so miteinander verbunden sind, dass aus einigen von ihnen die übrigen abgeleitet werden können. Je geringer die Zahl der höchsten Prinzipien, im Verhältnis zu den Konsequenzen, desto vollkommener ist die Theorie' (64).

De empirische geldigheid van wat Horkheimer noemt de 'traditionele theorie' bestaat daarin dat de afgeleide zinnen met feitelijke gebeurtenissen overeenstemmen. Doen zich tegenspraken voor tussen theorie en ervaring, dan dient de theorie te worden herzien. In het konflikt tussen denken en fei-

telijkheid heeft de feitelijkheid steeds het laatste woord. Dat betekent dat aan de theorie in de beschrijvende en verklarende zin iedere kritische evaluatie van het sociale gebeuren wordt onthouden. 'One can only demand of the teacher that he have the intellectual integrity to see that it is one thing to state facts, to determine mathematical and logical relations of the internal structure of cultural values while it is another thing to answer questions of the *value* of culture and its individual contents and the question of how one should act in the cultural community and in political associations' (65).

De scheiding tussen beschrijven en verklaren enerzijds en waarden anderszijds steunt op een vooronderstelling van kentheoretische aard welke Weber niet ter sprake brengt. Hij zegt wel dat de profeet en de demagoog niet thuishoren op het academisch podium, maar blijft daarmee in de sfeer van de 'beroepen'. Zijn standpunt gaat echter duidelijk terug op Kant, die een onderscheid maakte tussen het Theoretische en het Praktische kennen. Theoretisch kennen levert wetenschappelijke uitspraken door empirisch te werk te gaan met gebruikmaking van de objektiverende categorieën van het verstand. De theoretische geest legt zichzelf als het ware de natuurwetten op volgens welke de feitelijke gebeurtenissen zich in de werkelijkheid voltrekken. Het praktische denken daarentegen, dat het menselijke handelen reguleert, valt onder het rijk van de vrijheid. De mens is vrij als handelend, ethisch en politiek wezen en de wetenschap kan derhalve nooit wetten ontdekken welke de mens noodzakelijk van buiten af zijn opgelegd. De theorie staat met betrekking tot ethische en politieke keuzen van de mens aan haar grenzen.

Dit dualisme tussen denken en handelen, tussen natuurwetten en menselijke vrijheid steekt achter de kentheoretische positie van Weber, en van allen die de vooronderstelling van een waarde vrije wetenschap aanhangen. Bij deze kentheoretische positie komen uiteraard sociologische argumenten zoals die welke Weber zelf formuleert, maar zoals Gouldner laat zien, zijn deze argumenten van kennissociologisch standpunt bezien onhoudbaar (66). Het begrip 'waarde vrijheid' is niet zo neutraal als het beginsel dat er mee wordt aangeduid zou doen vermoeden. Het achtervoegsel 'vrij' suggereert een afwezigheid van vreemde smetten. De wetenschapsbeoefenaar moet er zorg voor dragen dat politieke belangen en ethische impulsen buiten zijn wetenschapsbeoefening blijven. Deze vooronderstelling wortelt in een normatieve visie op de sociale distributie van het kennisgedrag. Waarden is altijd een vorm van kennen geweest. De 'wijze' is zelfs traditioneel degene die de dingen en gebeurtenissen op hun waarde weet te schatten. Dit aspect van de menselijke kennis nu wordt aan de sociale wetenschappen onthou-

den en toegedacht aan andere groeperingen in de natie, zoals politici, kerkgenootschappen en wie in het algemeen initiatieven in dit opzicht aan de dag kan leggen.

Men dient wel in het oog te houden dat de idee van 'waardevrijheid' niet voorkomt in het oorspronkelijke model van wetenschapsbeoefening dat aan de natuurwetenschap is ontleend. De problematiek stelde zich daar niet vóór de grote crisis waar mensen als Oppenheimer in zijn beland waar het ging om de toepassing van nucleaire kennis voor de beslechting van maatschappelijke en politieke problemen. Men kan moeilijk een 'natuurkritische' houding aannemen ten aanzien van de distributie van planeten rondom de zon. Nu is het wel zo dat Hegel in een periode van jeugdig elan zich in die zin bezondigd heeft, maar dat heeft hem dan ook tot voorwerp van hilariteit gemaakt bij natuurwetenschappers tot in de XXe eeuw toe (67).

5.2. *Het kritisch evalueren.* De waardentheoretische vooronderstelling welke wel als de tegenpool van die van waardevrijheid wordt beschouwd is die welke vooral in een maatschappij-kritische stellingname is uitgekristalliseerd en welke beoogt het maatschappelijk gebeuren niet zozeer te beschrijven als wel te leiden en te herstructureren.

De algemene gedachte welke achter deze doelstelling steekt zou men ongeveer als volgt kunnen formuleren: de maatschappij is een menselijke creatie waarin weliswaar de aanpassing aan de natuur een determinerende factor was, maar waarin ook, en dit zelfs in toenemende mate, ruimte was voor menselijke keuzen. Die keuzen hebben zich voltrokken in historische perioden waarin slechts een klein deel der betrokkenen in de gelegenheid was mede te beslissen en waarbij het bovendien niet duidelijk was welke makrosociale gevolgen genomen beslissingen inzake werkmethoden en middelen met zich mee zouden brengen. De sociale wetenschap vervult de functie van een transpositie van maatschappelijk-historische processen van een onbewust en individueel naar een bewust en sociaal kennisniveau. Deze transpositie maakt het mogelijk de structurele neerslag van de procesmatige ontwikkelingen in het verleden kritisch te bezien. De rationaliteit van de sociaal-historische processen neemt geleidelijk aan toe en daarvoor levert de sociale wetenschap een uitermate belangrijke bijdrage.

Het aantal misverstanden inzake het kentheoretisch statuut van de maatschappijkritische wetenschapsbeoefening is aanzienlijk, zowel bij voor- als tegenstanders. De meest voorkomende vergissing is wel dat maatschappijkritiek samen zou vallen met partijdigheid en de 'ontmaskering' van het objectiviteitsbegrip. De vergissing schuilt hierin dat men tegelijkertijd de voor-

onderstelling aanhoudt dat wetenschap als doelstelling heeft het maatschappelijk gebeuren te beschrijven en daar overheen de doelstelling aanhangt dat de sociale wetenschap een melioratieve functie heeft, d.w.z. de maatschappij dient te verbeteren en te helpen sturen. Deze twee doelstellingen echter lopen kentheoretisch zozeer uiteen dat ze niet in dezelfde kennisakt te combineren zijn. Ze kunnen wel worden gekombineerd als we duidelijk de beide kennismomenten onderscheiden, overeenkomstig het 'distinguer pour unir' van Maritain.

De sociale wetenschappers welke nalaten het onderscheid te maken tussen waardegebondenheid en objectiviteit komen tot de eigenaardige stelling dat iemand als Weber tegelijkertijd waardevrijheid predikt en waardegebonden wetenschap bedrijft. Hij laat immers duidelijk merken en zegt expliciet dat waarden een rol spelen bij het selekteren van feiten en van oorzaken. Hij doelt hier echter op de beschrijvende wetenschap: 'There is no absolutely 'objective' scientific analysis of culture (or) of 'social phenomena' independent of special and 'one-sided' viewpoints according to which (...) they are selected, analyzed and organized for expository purposes' (68). Voor Weber echter betekent waardegebondenheid zoals we hebben gezien iets anders dan een relativering van het begrip 'objectiviteit'. Hij verbindt het waardebegrip terecht met het sociale en politieke handelen en niet met beschrijven.

Om de idee van waardegebondenheid en maatschappijkritiek goed te vatten dient men voor ogen te houden waar het werkelijk om gaat: we hebben hier te maken met een binnendringen van de ethiek in de sociale wetenschap. Dit lijkt ons een ontwikkeling die niet alleen niet kan worden tegengehouden, maar ook niet veroordeeld mag worden op grond van vooronderstellingen welke in een andere richting wijzen.

Iemand die wel inziet dat de sociale wetenschapsbeoefenaar niet klaar is met beschrijven alleen is Lynd: 'The old, aloof ethics has evaporated, and ethics today is but a component of the cravings of persons going about the daily round of living with each other. And the science of human behavior in culture, as a science charged with appraising man's optional futures in the light of himself and of present favoring and limiting conditions, can no more escape dealing with man's deep values and the potential futures they suggest than it can avoid dealing with the expressions, overlaying, and distortions of man's cravings which appear in the institutions of a particular culture'. (69)

Als er een nieuwe ethiek wordt ontwikkeld op een wetenschappelijke basis, dan zal de sociale wetenschap daarin een belangrijke rol moeten spe-

len. Er is geen sprake van dat de traditionele ethiek zonder meer naar de sociale wetenschap zou kunnen worden overgeheveld; de traditionele individualistische ethiek is een puinhoop omgeven door schrikdraad. Niemand doet er iets mee, maar men wil niet dat iemand er aan komt. De filosofische benaderingen echter van de ethische problematiek bieden wel aangrijpingspunten voor de sociale wetenschap, aangezien ze op een metaniveau zijn ontwikkeld en de kentheoretische aspecten van de ethische vraagstelling tot voorwerp van onderzoek hebben genomen.

De kentheoretische stellingname inzake waardenproblematiek welke het meest aan lijkt te sluiten bij een empirische opzet van de sociale wetenschap is die van het naturalisme, een visie welke de studie van menselijke behoeften tot voorwerp van onderzoek neemt, teneinde de resultaten van deze studie in de vorm van richtlijnen voor sociaal beleid aan te wenden. In deze richting denkt ook iemand als Lynd. Hij onderscheidt een aantal algemeen menselijke behoeften, zoals de rythmische opeenvolging van maatschappelijk-kulturele inspanning met perioden van latentie en privé ontspanning zonder dwang; de behoefte aan groei en ontwikkeling van persoonlijke mogelijkheden; aan fysieke en psychologische veiligheid (70).

De opvatting van een waardengebonden sociale wetenschap verlegt het aksent van het onderzoek naar het subjekt van het maatschappelijk gebeuren. De kardinale vraag is niet hoe de sociale werkelijkheid op een bepaald moment is gestructureerd, maar of die structurering overeenstemt met de eisen welke de mens daaraan stellen kan. In zijn *Ekonomisch-Philosophische Manuskripten* stelt Marx dat de politieke ekonomie geen ethisch-neutrale studie kan zijn van zogenaamde 'objektieve relaties' tussen niet-menselijke ekonomische kategorieën. De fundamentele kategorieën van de politieke ekonomie zijn niet arbeid, kapitaal, winst, huur en land. De fundamentele kategorie is de mens en zijn menselijke aktiviteiten. Zij moeten als integrale uitdrukkingsvormen van zijn mens-zijn worden beschouwd. Impliciet blijft deze ethische stellingname door het hele oeuvre van Marx een bepalende rol spelen: het is de vooronderstelling welke steekt achter zijn maatschappijkritische werk. *"The presupposition and the true end of ethics, of philosophy, of all human activities, is the free truly human man. Man is potentially the only subject in a world of objects, and anything that turns him into an object, subordinates him to powers outside himself, is inhuman (. . .) Ethics, for Marx, then, was concerned with freedom, and freedom meant human self-determination; it meant that man was governed by his own nature and its requirements, and by that alone (71).*

De maatschappijkritische sociale wetenschap beweegt zich als het ware tussen het subjeet en het objekt van het maatschappelijk gebeuren en stelt aanhoudend de kritische vraag in hoeverre de maatschappelijke processen in de richting van een grotere menselijke autonomie kunnen worden geherstructureerd. Hierin ligt ook de kentheoretische essentie van hetgeen als de dialektische methode wordt aangemerkt.

5.3. *De interpretatieve wetenschap.* Behalve de doelstellingen van objektieve beschrijving en verklaring en die van maatschappelijke herstructurering is er tenslotte een derde doelstelling van sociale wetenschap welke het accent legt op het onderzoek naar het subjeet als zodanig van het sociale gebeuren. Vele sociale wetenschapsbeoefenaars gaan inderdaad uit van de vooronderstelling dat de wijze waarop de sociale werkelijkheid wordt ervaren konstitutief is voor de sociale realiteit. Zo stellen Berger and Luckmann: 'The basic contentions of the argument of this book are implicit in its title and subtitle, namely, that reality is socially constructed and that the sociology of knowledge must analyze the processes in which this occurs' (72).

In laatste instantie wordt de sociale werkelijkheid teruggevoerd op het bewustzijn en het maatschappelijk ontwikkeld systeem van betekenissen van degenen die in het maatschappelijk gebeuren participeren. Sociale werkelijkheid wordt in deze zienswijze een stroom van bewustzijnsverschijnselen in zoverre ze maatschappelijk zijn gestructureerd en daarmee onafhankelijk van individuele willekeur of illusie: 'It will be enough, for our purposes, to define 'reality' as a quality appertaining to phenomena that we recognize as having a being independent of our own volition (we cannot 'wish them away'), and to define 'knowledge' as the certainty that phenomena are real and that they possess specific characteristics' (73).

Met deze doelstelling van sociale wetenschapsbeoefening korrespondeert die van het fenomenologische denken. De meest karakteristieke trek van deze filosofische stroming wordt gevormd door het feit dat zij zich afzet tegen de vooronderstelling dat alle wetenschappelijke kennis op waarneming steunt, zonder nochtans de gedachte los te laten van een beschrijvende wetenschap te zijn. Dit standpunt vinden we ook bij Berger and Luckmann: 'The method we consider best suited to clarify the foundations of knowledge in everyday life is that of phenomenological analysis, a purely descriptive method and, a such 'empirical' but not 'scientific' as we understand the nature of the empirical sciences' (74). De schrijvers hebben het wat moeilijk met de term 'empirical'. Blijkbaar aarzelen ze om een beschrijvende methode als niet-empirisch aan te merken. Voor de fenomenologie bestaat hier

echter geen twijfel: zij is bedoeld als een beschrijvende wetenschap die niet empirisch is. Het is dan ook zaak hier duidelijk in het oog te houden dat het werkelijkheidsbegrip zoals hier gedefinieerd een afwijzing van de waarneming als konstitutieve kennisbron inhoudt en daarin onderscheidt deze oriëntering zich juist van o.a. het behaviorisme dat op een andere definitie van werkelijkheid steunt welke wél het empirisme impliceert.

Een van de kentheoretische knelpunten welke de doelstelling met zich meebrengt om de subjektieve zijde van het sociale gebeuren te leren kennen is het vraagstuk van de methode. Eigenlijk geldt dit voor iedere doelstelling van wetenschapsbeoefening: het empirisme is verbonden met de idee van objectieve beschrijving; dialectiek, 'sociological imagination' van Wright Mills en naturalistische ethiek corresponderen met de maatschappijkritische benadering; zo heeft de subjekt analyse van het sociale gebeuren tot de ontwikkeling van interpretatieve methoden geleid.

De interpretatieve methode stamt uit de literatuurwetenschap en de tekst-analyse en lijkt de aangewezen werkwijze telkens wanneer het erom gaat betekenissen met uitingen en gedragingen van actoren te verbinden. In de ethnomethodologie, waar het taalgedrag als fundamenteel wordt beschouwd voor de indicatie van sociale betekenissen, is deze relatie tussen de symboliserende activiteit en de ontwikkeling van een sociaal werkelijkheidsbegrip op basis van betekenissen nader uitgewerkt. Cicourel heeft in dit verband een fraaie vooronderstelling ontwikkeld welke hem in staat stelt de generatieve grammatika van Chomsky met de opbouw van een sociale werkelijkheidsstructuur te verbinden. 'The child's creative attempts at constructing social reality or social structure and grammar can be viewed as generated by a simple conception of indexicality stemming from developmental stages in the acquisition of the properties of interpretive procedures and deep-structure grammatical rules. The acquisition of interpretive procedures would parallel the acquisition of language, with the child's interpretive procedures gradually replaced or displaced by adult interpretive procedures' (75).

Opdat de interpretatieve methode door de sociale wetenschapsbeoefenaar met vrucht kan worden toegepast, moeten we vooronderstellen dat het subjeet in zijn konstituering van de sociale realiteit zelf op een structureurgelijke wijze opereert. De identificering van de socioloog als wetenschappelijk kenner met de sociale aktor ligt ten grondslag aan de interpretatieve benadering van de kennissociologie. Als kentheoretische vooronderstelling werd dit ideaal van kennen als het samenvallen van kenner en gekende reeds door Plato geformuleerd. De sociale wetenschapsbeoefenaar verhoogt het

vermogen van mensen om elkaar te begrijpen en te communiceren door deze vooronderstelling aan een structureel model te specificeren. In interpretatieve benadering van de sociale wetenschap is de wetenschapsbeoefenaar geheel op de subjektieve aspecten van de sociale processen gekonsentreerd en analyseert hij de wijze waarop de deelnemers in interactie hun sociale wereld vorm geven. 'The interpretive procedures and their reflexive features provide continuous instructions to participants such that members can be said to be programming each others' actions as the scene unfolds' (76).

De interpretatieve benadering van het sociale gebeuren met als doelstelling de analyse van het subjekt of beter nog de aktor van het sociale gebeuren komt voort uit de menselijke behoefte aan zelfkennis. Voor vele sociale wetenschapsbeoefenaars is dit de drijfveer achter hun studie van maatschappij en geschiedenis. Zo stelt Collingwood, een man die stellig ook in deze benadering zijn plaats heeft: 'Man, who desires to know everything, desires to know himself. Nor is he only one (even if, to himself, perhaps the most interesting) among the things he desires to know. Without some knowledge of himself, his knowledge of other things is imperfect: for to know something without knowing that one knows is to know oneself. Self-knowledge is desirable and important to man, not only for its own sake, but as a condition without which no other knowledge can be critically justified and securely based' (77). Collingwood gebruikt deze vooronderstelling om zijn visie op de geschiedenis te ontwikkelen als een 're-enactment of the past'. De mens begrijpt de geschiedenis omdat hij zichzelf substitueert als aktor van het historisch gebeuren.

Deze substituering van het eigen subjekt als aktor van een gebeuren ligt ook ten grondslag aan het 'Verstehen' zoals dat o.a. door Weber is gespecificeerd. Weber stelt weliswaar dat 'iemand geen Caesar hoeft te zijn om Caesar te begrijpen.' Maar hoe meer idealen waarop een menselijke activiteit is gericht, vreemd zijn aan de idealen welke ons eigen gedrag beheersen, hoe moeilijker het is de betekenis te vatten welke die idealen hebben voor degenen die ze aanhangen. In zulke gevallen is slechts een partieel 'verstehen' mogelijk en wanneer zelfs dat niet mogelijk is hebben we slechts met empirische feiten te doen (78).

Achter de vooronderstelling dat de sociale-wetenschap interpretatief te werk moet gaan steekt een waardering inzake hetgeen belangrijk is in de sociale en menselijke verschijnselen. De mens als individu, maar ook als sociaal wezen, evalueert zijn bewustzijn en cultuur als de hoogste waarde. Een wetenschap welke aan deze primaire realiteit van het kennen — welke het individuele en sociale bewustzijn is — geen recht doet en het systeem van

betekeningen welke de sociale werkelijkheid tot een eenheid verbindt, niet poogt te verrijken schiet als wetenschap van de mens tekort.

6. Konklusie: Het probleem van de rechtvaardiging van vooronderstellingen

De diversiteit aan vooronderstellingen roept de vraag op naar hun rechtvaardiging. Wanneer iemand in staat zou zijn de vooronderstellingen welke hij hanteert afdoende te rechtvaardigen, dan zou eenieder wellicht geneigd zijn die vooronderstellingen over te nemen. Het vertrouwen in het sociaal-wetenschappelijk denken zou worden hersteld en tevens de eensgezindheid onder zijn beoefenaars. Kortom de crisis in de sociale wetenschap zou tot het verleden behoren. Het is echter met die rechtvaardiging van de vooronderstellingen niet best gesteld.

Er worden globaal drie verschillende gronden aangevoerd waarop vooronderstellingen reduceerbaar zouden zijn: (i) de werkelijkheid levert de rechtvaardiging van de vooronderstellingen; (ii) de logische regels van het korrekte denken maken bepaalde vooronderstellingen noodzakelijk; (iii) de sociale situaties nopen tot het kiezen van bepaalde vooronderstellingen.

De eerste fundering, welke we als 'objektivistisch' kunnen karakteriseren, steunt zelf op een vooronderstelling: dat slechts de structuur van de wereld de opbouw van onze kennissystemen kan rechtvaardigen. Vooronderstellingen zouden niets anders zijn dan de basiskomponenten van onze kennis en zij worden slechts verklaard door de wijze waarop de wereld bestaat. Iedere andere grond voor vooronderstellingen dient als subjektivistisch, spekulatief en belangengeoriënteerd te worden afgewezen.

Het is duidelijk dat iedere controle op deze vooronderstelling omtrent de grond van onze vooronderstellingen onmogelijk is: immers we kennen de werkelijkheid juist via de wetenschap welke steunt op de vooronderstellingen waarvan we de geldigheid zoeken aan te tonen. Het is een schijnrechtvaardiging welke steunt op een epistemologische cirkel: datgene wat als grond voor de geldigheid van vooronderstellingen zou moeten dienen wordt zelf voorondersteld.

De tweede soort rechtvaardiging stamt uit de transcendentale traditie: de rechtvaardiging van vooronderstellingen zou bestaan in het aantonen van hun kentheoretische noodzakelijkheid opdat men tot wetenschappelijke kennis zou kunnen komen.

Ook deze tweede soort rechtvaardiging steunt zelf op een vooronderstel-

ling en komt neer op een kentheoretische cirkel. Immers we gaan uit van de vooronderstelling dat hetgeen we als geldige wetenschappelijke kennis mogen beschouwen een vast gegeven is. Dan kunnen we inderdaad aangeven welke logische stappen we noodzakelijk moeten doen om tot zulke geldige kennisvormen te komen. Maar we wilden juist de geldigheid van het wetenschappelijk kennen afleiden uit de rechtvaardiging van onze vooronderstellingen en niet omgekeerd.

Met de derde soort rechtvaardiging, namelijk die welke vooronderstellingen terugvoert op de sociale kontekst van het denken, is het kentheoretisch niet beter gesteld. Immers, ook hier steunen we weer op een vooronderstelling, namelijk dat vooronderstellingen in overeenstemming zijn met de sociale situatie waarin iemand zich bevindt. Dat dit werkelijk een vooronderstelling is blijkt uit het feit dat hij niet empirisch weerlegd kan worden: indien iemand andere vooronderstellingen hanteert dan die welke voorondersteld worden overeen te stemmen met zijn sociale situatie, dan heeft hij een 'vals bewustzijn' ontwikkeld.

Ook de laatste rechtvaardiging komt neer op een kentheoretische cirkel want we moeten eerst aangeven wat een 'waar' bewustzijn is om aan te kunnen geven hoe iemands sociale situatie dient te worden gezien. Terwijl slechts de omgekeerde bewerking als een fundering zou kunnen worden beschouwd.

Geen van de gangbare rechtvaardigingen van vooronderstellingen is dus bevredigend. In feite komen ze alle drie neer op het uitsluiten van alternatieven, hetgeen in groepsmentaliteit en tendens naar sektarisme en kennis-sociologische etikettering tot uiting komt.

Hetgeen we nodig hebben is echter niet een reeks van versnipperde pogingen om vooronderstellingen ongedifferentieerd en zonder onderling verband goed te praten. Wat ontbreekt is een sociale theorie van de kennis waarin zowel een diversiteit aan vooronderstellingen als een onderlinge rechtvaardiging kunnen worden gespecificeerd.

Op de mogelijkheid van de ontwikkeling van zulk een integrale theorie van de sociale kennis komen we elders terug.

Noten

1. We denken hier aan Derek L. Phillips, *Knowledge from what?* Chicago, 1971. Een verkorte weergave vinden we in zijn artikel: 'Sociologists and Their Knowledge', in: *American Behavioral Scientist*, March/April, 1971, vol. 14, p. 563-582. Zie ook zijn artikel in Nederlandse vertaling in Jan Godschalk (ed.), *Sociologie als Spiegelgevecht*, 1972.

2. Zie Derek L. Phillips, 'Some Cautionary notes on sociological research: with special attention to survey studies'; en de reactie hierop van I. Gadourek, 'Derek L. Phillips' research to end research', beide in *Mens en Maatschappij*, 47, 1972, p. 101-128; weerwoord van Phillips in zelfde tijdschrift. Zie tenslotte de pas verschenen bundel essays van Derek L. Phillips, *Abandoning Method*, London and San Francisco, 1973.
3. Zie het briljante artikel van Alvin W. Gouldner, 'Anti-Minotaur, The Myth of a Value-free Sociology', in: *Social Problems*, 9, 1962, Nederlandse vertaling in Jan Godschalk, o.c.
4. Zie o.a. het artikel van Howard S. Becker, 'Whose side are we on', herdrukt in Jack D. Douglas (ed.), *The relevance of Sociology*, New York, en het antwoord van A. W. Gouldner, 'The Sociologist as a Partisan', in Douglas, o.c.
5. Zie o.a. Robert W. Friedrichs, *A Sociology of Sociology*, New York, London, 1970.
6. Gouldner, Alvin W., *The Coming Crisis of Western Sociology*, 1970, Heinemann Paperback, 1971.
7. Vgl. Husserl, Edmund, 'Die Krisis der Europäischen Wissenschaften und die Transcendentale Phänomenologie', in: *Husserliana*, Vol. VI, Den Haag, 1954.
8. Vgl. Hahn, E., *Soziale Wirklichkeit und Soziologische Erkenntnis*. Berlin, 1965; in Nederlandse vertaling bij SUN, Nijmegen, 1971.
9. Hahn (o.c.) maakt dit onderscheid niet.
10. Vgl. Adorno, Theodor W., *Zur Metakritik der Erkenntnistheorie, Studien über Husserl und die Phänomenologischen Antinomien*, Frankfurt am Main, 1971.
11. Dit geldt ook voor Theodor W. Adorno, e.a., *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, Neuwied, 1969. Een zeer leesbare weergave van de problematiek rondom traditionele en kritische theorie biedt: B. C. van Houten, *Tussen aanpassing en kritiek*, Meppel, 1970.
12. In een milde vorm vinden we deze laatste visie o.a. bij Laing, *The divided self*.
13. Zie o.a. Wolff, Renate und Klaus Hartung, 'Psychische Verelendung und die Politik der Psychiatrie', in: *Kursbuch 28*, Berlin, 1972.
14. Zie o.a. Illich, Ivan, *Deschooling Society*, 1971; Immanuel Wallerstein and Paul Starr, *The University Crisis Reader*, Vol. 1, *The Liberal University under Attack*, 1971.
15. Men vindt dit paradigma o.a. neergelegd in Ernest Nagel, *The Structure of Science, Problems in the Logic of Scientific Explanation*, London, 1961, waarin ook enkele hoofdstukken aan de sociale wetenschap zijn gewijd. Door het werk heen speelt de gedachte dat de vraag wat wetenschap is en hoe zij dient te worden beoefend als een gegeven uitgangspunt mag worden beschouwd. Tussen de natuurwetenschap en de sociale wetenschap bestaan hoogstens kwantitatieve, geen kwalitatieve verschillen.
16. Gr. paradigma. De term is aanvankelijk in de taalkunde gebruikt om o.a. voorbeelden van werkwoordsvervoegingen aan te duiden. B.v. Je parle, tu parles, il parle; vervoeg naar hetzelfde paradigma het werkwoord 'donner.'
17. Kuhn, T. S., *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago, 1961.
18. We kunnen bijv. in de taalkunde helemaal niet zeggen dat de Spaanse vormen: Hablo, hablas, habla meer of minder kentheoretisch geldig zijn dan de Franse vormen: je parle, tu parles, il parle. De taalkundige tekens zijn arbitrair in die zin dat er geen noodzakelijke relatie bestaat tussen de vormen en hun betekenis. Vgl. Ferdinand de Saussure, *Cours de Linguistique générale*, Paris, 1916.
19. Kuhn, T. S., *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago, 1962, p. 4-5; deze passage wordt ook door Margaret Masterman geciteerd als één van de 21 bepalingen van het begrip paradigma welke bij Kuhn te vinden zijn.
20. Masterman, Margaret, 'The nature of a Paradigma', in I. Lakatos en A. Musgrave, e.d.,

- Criticism and the Growth of knowledge*, London, 1970, p. 62.
21. Kuhn, T. S., o.c. p. 4.
 22. In het grondslagenonderzoek van logika en zuivere wiskunde ontstond de metalogika en metamathematika als de studie van formele systemen om de consistentie en de volledigheid van gegeven axiomastelsels te onderzoeken. Het onderzoek breidde zich uit tot hele klassen van formele systemen waarbij Gödel de interne grenzen van formele systemen aantoonde. Een akuele voortzetting van de metamathematika levert de algemene modellentheorie. Er zijn pogingen gedaan te komen tot een geünificeerde modellentheorie als onderdeel van een logische semantiek. Een basiswerk vormt hier Alfred Tarski, 'The Concept of truth in formalized languages', 1931, in: Alfred Tarski, *Logic, Semantics, Metamathematics*, Oxford, 1956; zie ook J. Ladriere, *Les limites de la formalisation*, Louvain, 1957.
 23. Znaniecki, Florian, *The Social Role of the Man of Knowledge*, 1940, Torchbook edition, 1968, p. 82.
 24. Znaniecki, Florian, o.c. p. 83.
 25. Roszak, Theodore, e.d., *The Dissenting Academy, Essays criticizing the Teaching of the Humanities in American Universities*, Pelican book, Preface, p. 9.
 26. Hij ontleent het begrip 'wereldhypothesen' aan het werk van Stephan Pepper, *World Hypotheses: A Study in Evidence*, Berkeley, 1942; de filosofische wortels van het begrip lijken terug te gaan op de metafysika van de pragmatist Peirce en doen denken aan de 'world formulae' van James inzoverre de metafysische kennis welke ermee wordt aangeduid als algemene oriëntering in de wereld kan dienen. Bij James echter gaat het om een oriëntering van het handelen in het algemeen, terwijl het hier gaat om een oriëntering van wetenschappelijke activiteiten.
 27. Gouldner, Alvin W., *The Coming Crisis of Western Sociology*, 1970, Heinemann Paperback, London, 1971, p. 31.
 28. Comte, Auguste, *Cours de philosophie positive*, tome I, p. 2.
 29. Peirce C. S., *Collected Papers*, edited by C. Hartshorne and P. Weiss, London, 1935, vol. VI, p. 2.
 30. Popper, Karl R., *The Logic of Scientific Discovery*, Harper Torchbooks, second edition, 1968, p. 40.
 31. Popper, Karl, o.c. p. 38.
 32. Orman Quine, Willard van, *Word and Object*, Cambridge, Mass., 1960, p. 11.
 33. Merton, Robert K., 'The bearing of Sociological Theory on Empirical Research', in: *Social Theory and Social Structure*, 1957, herdrukt in: May Brodbeck, *Readings in the Philosophy of the Social Sciences*, 1968, p. 469.
 34. Lenin, Wladimir Iljitsch, *Materialismus und Empiriokritizismus, Kritische Bemerkungen über eine reaktionäre Philosophie*, 1908, Leipzig, 1972, p. 406-7.
 35. Vgl. Harmsen, G., *Marx contra de marxistische ideologen*, Den Haag, 1968.
 36. We kunnen hier denken aan de benadrukking van individuele goede bedoelingen en verantwoordelijkheid van wetenschapsbeoefenaars, terwijl de maatschappij door goede bedoelingen weinig wordt beïnvloed, zeker niet als die ook nog in de privé sektor van het denken van de individuele wetenschapsbeoefenaar blijven.
 37. Vgl. Albert, Hans, 'Der Mythos der totalen Vernunft', in: Th. W. Adorno, u.a., *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, Neuwied, 1969; Jürgen Habermas, 'Gegen einen positivistisch halbierten Rationalismus', in: Th. W. Adorno, o.c.; zie ook Thomas P. Wilson, 'Normative and Interpretive Paradigms in Sociology', in: Jack D. Douglas (ed.), *Understanding Everyday Life, Toward the reconstruction of sociological knowledge*, London, 1971, p. 57-79.

38. Als de belangrijkste dialoog van Plato inzake epistemologie wordt de *Teaetetus* beschouwd, waarin Socrates discussieert met een jong mathemaat genaamd *Theaetetus* over de vraag wat kennis is. Zie o.a. Plato's *Theory of knowledge, the Teatetus and Sophist*, translated with commentary by F. M. Cornford, London, 1935.
39. Als bekend komt Plato tot zijn theorie van de aangeboren ideeën, een kentheoretische vooronderstelling welke via Descartes in het rationalistische denken wordt voortgezet en via Chomsky in de transformationele taalkunde een strukturalistische voortzetting kreeg. Vgl. Noam Chomsky, *Cartesian Linguistics*.
40. Schlick, Moritz, 'The Foundation of Knowledge', (Orig. 'Über das Fundament der Erkenntnis', in: *Erkenntnis*, vol. IV, 1934) in: Alfred Ayer, ed., *Logical Positivism*, 1959, p. 209.
41. Schlick, Moritz, o.c. p. 209-10; zie ook R. Carnap, 'Über Protokollsätze', *Erkenntnis*, Vol. III, p. 216 e.v. en Otto Neurath, 'Protocol Sentences', in: A. J. Ayer, *Logical Positivism*, 1959, p. 199-208.
42. Schlick, Moritz, o.c. p. 212.
43. Een grandioze poging in dit opzicht vormt Rudolf Carnap, *Der logische Aufbau der Welt*, 1928, Hamburg, 1966³.
44. Neurath, Otto, 'Protocol Sentences', in: A. J. Ayer, *Logical Positivism*, p. 201.
45. Schlick, Moritz, o.c., p. 217-18.
46. Schlick, Moritz, o.c., p. 219.
47. Schlick, Moritz, o.c., p. 222.
48. Popper vooronderstelt dus eigenlijk de inductie, terwijl hij triomfantelijk meent het inductieprobleem te hebben opgelost. Zo begint hij zijn nieuwste bundel artikelen: 'I think that I have solved a major philosophical problem: the problem of induction. (I must have reached the solution in 1927 or thereabout). This solution has been extremely fruitful, and it has enabled me to solve a good number of other philosophical problems,' Karl R. Popper, *Objective Knowledge, An Evolutionary Approach*, Oxford, 1972, p. 1.
De volgende regel klaagt hij wel 'However, few philosophers would support the thesis that I have solved the problem of induction,' maar dat komt, stelt hij, omdat ze zijn werk niet hebben gelezen en hem voortdurend verkeerd interpreteren.
49. Vgl.: '(Men) act with and against one another in diversely organised groups, and while doing so they think with and against one another. (...) It is the direction of this will to change or to maintain, of this collective activity, which produces the guiding thread for the emergence of their problems, their concepts, and their forms of thought. Karl Mannheim, *Ideology and Utopia*, London, 1936, paperback, London, 1972, p. 3.
50. Marx, Karl, 'Stellingen over Feuerbach', in: Karl Marx en Friedrich Engels, *De Duitse Ideologie*, Deel I, *Feuerbach*, Nijmegen, 1972.
51. Akademie der Wissenschaften der UdSSR, Institut für Philosophie, *Grundlagen der Marxistisch-Leninistischen Philosophie*, Berlin, 1971, p. 185.
52. *Grundlagen der Marxistisch-Leninistischen Philosophie*, o.c. p. 473.
53. Marx, Karl, *Het Kapitaal, een kritische beschouwing over de ekonomie*, Bussum 1972, p. 116.
54. *Grundlagen der Marxistisch-Leninistischen Philosophie*, o.c., p. 187.
55. Engels, Friedrich, 'Dialektik der Natur', in: Marx/Engels: *Werke*, Bd. 20, p. 498.
56. Actuele sociale verschijnselen als actiegroepen zouden in het verlengde van deze kentheoretische oriëntering kunnen worden gezien.
57. De talrijke controverses gevoerd over de metafysische status van de bewustzijnsprocessen doorlopen de hele geschiedenis van de filosofie. De meest actuele gedaante van het zogenaamde mind-body probleem levert de controverse over het 'Central State Materialism' anders genoemd de 'Mind-Brain Identity Theory', een logische interpretatie van het

- psychofysisch parallelisme, welke door Feigl is voorgesteld en teruggaat op het semantisch probleem van de 'morgenster' en de 'avondster' bij Frege. Twee verschillende namen en betekenissen verwijzen naar een identieke ster. Zo leveren de neuro-fysiologie en sociale wetenschap ook verschillende begrippensystemen voor identieke bewustzijnsprocessen. zie: C. V. Borst, ed., *The Mind/Brain Identity Theory*, 1970.
58. Durkheim, Emile, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, Engelse vertaling van J. W. Swain, London, 1968⁶, p. 438.
 59. Mannheim, Karl, *Ideology and Utopia*, London, 1936, paperback, 1960, p. 54.
 60. Durkheim, Emile, o.c. p. 15-16.
 61. Durkheim, Emile, o.c. p. 13; zie ook hetgeen we hierboven reeds over het categoriebegrip naar voren brachten.
 62. Durkheim, Emile, o.c. p. 435.
 63. Dit formele model voor een verklaring is voorgesteld door Carl Hempel en Paul Oppenheim, 'The Logic of Explanation', in: *Philosophy of Science*, 15, 1948, herdrukt in H. Feigl en M. Brodbeck, *Reading in the Philosophy of Science*, New York, 1953, p. 319-352; op voorstel van Dray duidt men dit model wel aan als het 'covering-law model', speciaal wanneer het gaat om verklaringen in de geschiedeniswetenschap, vgl. William H. Dray, *Laws and Explanation in History*, Oxford, 1957.
 64. Horkheimer, Max, *Traditionelle und kritische Theorie*, 1937, 1970, p. 12.
 65. Weber, Max, 'Science as a Vocation', in: Idem, *Essays in Sociology*, p. 138-156, edited and translated by H. H. Gerth and C. Wright Mills, 1946, Oxford.
 66. Gouldner, A. W., 'Anti-Minotaur: The Myth of a Value-free Sociology', in: *Social Problems*, 9, 1962, p. 199-213.
 67. Zo weten de leden van de Franse groep structurele mathematici die zich N. Bourbaki noemen, en die zich verder helemaal niet met kentheoretische of wijsgerige standpunten inlaten, maar zich bepalen tot formele bewijsvoeringen, in hun 'historique', tussendoor te vermelden hoe Hegel 'aantoonde' dat zich op een bepaalde plaats geen planeet kon bevinden, terwijl er in hetzelfde jaar een op die plaats was ontdekt. Toen men hem van dit ongerief in kennis stelde zou hij 'um so schlimmer für die Wirklichkeit' hebben gezegd. Hij verkoos de kritiek op de feiten boven het herzien van zijn theorie. Vgl. N. Bourbaki, *Éléments de Mathématique*, Paris.
 68. Weber, Max, 'Objectivity in Social Science', reprinted in May Brodbeck, *Readings in the Philosophy of Social Science*, 1968, p. 85.
 69. Lynd, Robert S., *Knowledge for What?, The Place of Social Science in American Culture*, 1939, Princeton Paperback, 1970, p. 191.
 70. Lynd, Robert S., o.c. p. 193.
 71. Kamenka, E., *Marxism and Ethics*, London, 1969, p. 11-12.
 72. Berger, Peter L., and Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality*, Anchor books, 1967, p. 1.
 73. Berger, Peter L., and Thomas Luckmann, o.c.
 74. Berger, Peter L., and Thomas Luckmann, o.c. p. 20.
 75. Cicourel, Aaron, 'The Acquisition of Social Structure: Toward a developmental Sociology of Language and Meaning', in: Jack D. Douglas, *Understanding everyday life*, London, 1971, p. 136-168.
 76. Cicourel, Aaron, o.c. p. 152.
 77. Collingwood: R. G., *The Idea of History*, 1946, Oxford Paperback, 1970, p. 205.
 78. Giddins, Anthony, *Capitalism and modern Social Theory, an analysis of the writings of Marx, Durkheim and Max Weber*, London, 1970, p. 145 e.v.